

יחסי טורקיה-ישראל בנקודת מפנה מסוכנת

גליה לינדנשטראוס ורמי דניאל | 8 במאי, 2024 | גיליון 1853

מאז היוודע בסוף מארס תוצאות הבחירות המקומיות שנערכו בטורקיה והתבוסות שנחלה מפלגת הצדק והפיתוח בין היתר בערים המרכזיות, נקטה טורקיה שורת צעדים חריפים נגד ישראל בהקשר המלחמה ברצועת עזה. חלק מצעדים אלו מהווים חריגה מדפוסי מדיניות קודמים של אנקרה, כולל אלה שננקטו במהלך מבצעים שניהלה ישראל ברצועה בעבר ואשר גם הם היו רקע להתדרדרות ביחסים בין המדינות. חריגה זו מצריכה הסתכלות מחדש על היחסים הבילטרליים והיערכות לשינוי בהנחות יסוד ומוסכמות לגבי סבירותם של תרחישים קיצוניים בין טורקיה לישראל. כן מעלה חריגה זו שאלות לגבי מקומה של טורקיה במאזנים העולמיים והאזוריים. העמדה הטורקית יוצרת חיכוך עם ארצות הברית בתקופה שהיה נדמה כי יחסי אנקרה-ווישינגטון היו במגמה חיובית. התמיכה הטורקית בחמאס וההתקרבות לאיראן עלולות גם לסכן את תהליכי הנורמליזציה בין טורקיה למדינות ערב המתונות.

מאז תחילת המלחמה ברצועת עזה הייתה טורקיה אחת המדינות שבלטו בקו הרטורי הניצי כלפי ישראל, אך היה זה בדפוס שדמה למה שניתן היה לראות בסבבי התלקחות קודמים בין ישראל לפלסטינים. אמנם רטוריקה קיצונית זאת לוותה בצעדים מעשיים מסוימים מצד אנקרה - דוגמת ביטול אירועים מתוכננים משותפים והחזרת השגריר להתייעצויות, ועדיין הם לא היו ברמה שישראל לא הייתה יכולה להכילם. ואולם, באפריל חל מפנה וחלק מהצעדים הטורקים שננקטו כבר מצביעים על שינוי של ממש בדפוס היחסים. הצעד הדרמטי ביותר היה ההודעה בתחילת מאי על אודות הפסקה מוחלטת של הסחר עם ישראל. החלטה זו היא המשך של האיסור מאפריל על יצוא לישראל של 54 קטגוריות של מוצרים. ההחלטה בדבר הפסקה מוחלטת, שנכנסה מיידית לתוקף, היא חריגה גם בהסתכלות השוואתית על סכסוכים אחרים ברחבי העולם ולא כל שכן ביחס להתנהלות טורקיה כלפי שחקנים אחרים.

עד היום, עלה בידי ממשלות טורקיה וישראל כאחת לבדוד את קשרי הסחר מהזעזועים המדיניים ביניהן. העשור השני של המאה ה-21, שהיווה "עשור אבוד" ביחסי טורקיה-ישראל, התאפיין בעלייה מתמדת של הסחר בין המדינות גם בזמן משברים, לדוגמה לאחר תקרית המאויי מרמרה או ההכרה בירושלים כבירת ישראל על ידי הנשיא האמריקאי דונלד טראמפ. היקף הסחר הבילטרלי בין המדינות ירד כבר ב-2023 ל-5.7 מיליארד דולר משיא של 8 מיליארד דולר ב-2022. עם זאת, גם לאחר ירידה זו, היקף הסחר עדיין משמעותי ביותר וטורקיה

היא בין חמש היצואניות הגדולות לישראל. משום כך, להחלטה הטורקית נודעת השפעה על טווח רחב של שחקנים עסקיים ותוביל בוודאות רבה לעליות מחירים בישראל.

גם היחסים הטובים בין טורקיה וחמאס הם סוגיה במחלוקת בין ישראל וטורקיה כבר שנים רבות. העובדה שמנהיגי חמאס מתקבלים בכבוד רב בטורקיה אחרי ה-7 באוקטובר, ומתנהלים שם כאילו זה בסיס הפעולה החדש שלהם לנוכח הלחץ הגובר על קטאר לגרש את הנהגת חמאס משטחה, הופכים את הסיטואציה מורכבת יותר. לא נראה שבטורקיה נערכת חשיבה מחדש על יחסיה עם חמאס בעקבות המלחמה – להיפך, ניכרים רק אמירות ומעשים שמראים שטורקיה תתקשה לקבל תרחיש שבו סיום המלחמה יהיה קשור בהבסה מוחלטת של חמאס. בזמן שמדינות רבות באירופה ובמזרח התיכון מבדילות באופן ברור בין הסוגיה הפלסטינית לגורלו של חמאס ומקדמות תוכניות שמשלבות קידום של האינטרסים הפלסטיניים לצד מאמץ להחליש את חמאס, טורקיה מציגה את הארגון כשותף טבעי לכל תוכנית עתידית. עמדה זאת יוצרת חיכוכים בין הממשלה הטורקית לממשלות אחרות באזור ובמערב, וממצבת אותה כשחקנית בעלת עמדות קיצוניות וכגורם בעייתי.

צעדים טורקיים נוספים נגד ישראל היו ההודעה שטורקיה תצטרף לתביעה שהגישה דרום אפריקה נגד ישראל לבית הדין הבינלאומי לצדק, והאשמתה ברצח עם. עד כה, טורקיה הייתה מעורבת בהיבטים של לוחמה משפטית נגד ישראל אך לא באופן הבוטה הזה. טורקיה גם פרסמה רשמית באפריל סרט דוקומנטרי בשם "העדות", שמתעד לכאורה את פשעי המלחמה של ישראל בעזה. אנקרה אף סירבה לגנות את ההתקפות האיראניות נגד ישראל ב-13-14 באפריל והוציאה בעקבות האירוע הודעה שבמסגרתה הודגשה האחריות הישראלית להסלמה. בנוסף, ממשלת טורקיה אפשרה למעשה את המשך ההכנות למשט מתוכנן חדש לחופי עזה. המשט כבר היה אמור לצאת לדרך בשלהי אפריל, אך ככל הנראה מאמצים דיפלומטיים, בראשם של ארצות הברית, הביאו את גינאה ביסאו שלא לאפשר לשתיים מאוניות המשט (ביניהן ספינת משא) לשוט תחת דגלה. לצד זאת, אזרח טורקי – אימאם (לפיכך עובד מדינה), שהיה בירושלים במסגרת עליה לרגל שאורגנה על ידי הרשות לענייני דת הטורקית – דקר ב-30 באפריל בעיר העתיקה שוטר מג"ב. פיגוע זה, הראשון שאירע בישראל על ידי אזרח טורקיה, התרחש אמנם על פי החלטה עצמאית שלו אך העיד על עומק ההסתה נגד ישראל בטורקיה, ולכן מצריך בחינה מחודשת לגבי מדיניות אישור ויזות התייר לאזרחים טורקים.

את ההחלטה הטורקית בדבר הפסקת הסחר ניתן להסביר בין היתר כתוצאה של לחצים פנימיים: דעת הקהל הטורקית עוינת לישראל ברובה המוחלט. בטורקיה נשמעו קריאות חוזרות ונשנות להפסקת הסחר עם ישראל, אשר הדגישו את הצביעות שבהתנהלות של הממשלה הטורקית כאשר מצד אחד היא נוקטת רטוריקה חריפה נגד ישראל ומהצד השני ממשיכה לסחור עימה. תוצאות הבחירות המקומיות שנערכו ב-31 במארס, לאחר קמפיין שבו נושא הסחר עם ישראל היה מרכזי, וכן עלייתה והצלחתה בבחירות של מפלגת הרווחה החדשה – מפלגה איסלאמיסטית שגייסה את המצביעים שהתאכזבו מהסתירות בהתנהלות של הנשיא

רג'פ טאיפ ארדואן - המחישו את המחיר הפוליטי של אותן סתירות. חלק מגרעין התמיכה המסורתי של ארדואן הענישו על המשך הסחר עם ישראל וכתוצאה מכך המחנה השמרני בטורקיה התפצל - מה שאפשר את ניצחון האופוזיציה. הקשחת עמדת הממשלה נועדה לכן להשתיק חלק מהביקורת נגדה ולהשיב לארדואן מצביעים, החיוניים להמשך כהונתו בטווח הבינוני.

הקצנת הטון הטורקי היא גם חלק ממאמצי אנקרה להשפיע על מהלך המלחמה ברצועת עזה. מאז תחילת המלחמה, הממשלה הטורקית, שבשנים האחרונות מנסה לקדם לעצמה מעמד אזורי מרכזי, פעלה רבות כדי למלא תפקיד משמעותי במערכה. היא הציעה את עצמה כמתווכת, מה שגם הצדיק בעיניה את השתיקה מול מעשי חמאס ואיראן. טורקיה גם תורמת משמעותית ביותר לרצועה, שאליה שלחה סיוע הומניטרי רב. בשלב מוקדם במלחמה, טורקיה אף הציעה מודל של ערבות לביטחון הפלסטינים שבו תמלא תפקיד פעיל. אך ההצעות הטורקיות לא נענו בחיוב על ידי הגורמים הרלוונטיים, כך שאנקרה לא השפיעה על התהליכים השונים בשטח. הקשחת הטון נגד ישראל והתמיכה המובהקת בחמאס מסמנות לכן ניסיון מצד טורקיה להגדיר את תפקידה מחדש, כתומכת חיונית של חמאס, ומכאן לזכות בהשפעה שאותה לא השיגה עד כה. בנוסף, מקבלי ההחלטות בטורקיה תופסים את ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, כמצוי בנקודת חולשה, שלא ישלים את קדנציית הכהונה שלו. תפיסה זו מדרבנת את נכונותם לקחת סיכונים במדיניותם ביחס לישראל.

עם זאת, הסברים אלה אינם מבארים כשלעצמם את עומק השינוי שחל במדיניות הטורקית מול ישראל ואת הסיכונים שלקחה על עצמה אנקרה בהקשר זה. ההחלטה הטורקית להפסיק את הסחר עם ישראל בפרט והעמדה הטורקית כלפי המלחמה בכלל אינן משרתות אינטרסים של ריאל פוליטיק. עם הפסקת הסחר עם ישראל מאבדת הכלכלה הטורקית מקור מטבע חוץ משמעותי. הפרת הסכם הסחר החופשי באופן חד-צדדי ומיידי חושפת את טורקיה לתביעה ישראלית בארגונים הבינלאומיים וגם מערערת את אמינותה בעיני כלל שותפותיה. ובנוסף, העמדה הפרו-חמאסית הקיצונית של טורקיה מבודדת אותה.

ביקורו של נשיא טורקיה בושינגטון, שהיה אמור להיערך במאי, נדחה ואף ספק בוטל, עוד קודם להחלטה על הפסקת הסחר עם ישראל. נראה לכן שהדחיה הייתה צעד מנע של טורקיה, שידעה שהיא הולכת להסלים את הקו מול ישראל וחששה מביקורת מצד וושינגטון. זו עוד עדות להתרחקות משיקולי ריאל פוליטיק, שכן הביקור היה חשוב לארדואן ויש שפירשו את הסכמת טורקיה לכניסת שבדיה לנאט"ו בינואר השנה כמונעת בין היתר על ידי רצון לממש אותו. הסכמת טורקיה בעניין שבדיה אף לוותה בהתקדמות בעסקת המכירה בין ארצות הברית וטורקיה של מטוסי F-16 וערכות שדרוג F-16, אך הצעד הטורקי נגד ישראל עשוי כעת לעורר שוב התנגדות בארצות הברית להשלמת העסקה.

הדילמה המונחת לפתחה של ישראל אינה פשוטה. במסיבת עיתונאים טען ארדואן שניתוק יחסי הסחר עם ישראל הינו אמצעי לכפות הפסקת אש במלחמה בעזה, מה שמותיר אפשרות

לחידוש היחסים הכלכליים אחרי סופה. אך הצעד הטורקי הוא דרסטי מכדי לחזור אחריו לסדר היום שלפניו, גם אם יהיה זמני. מעבר לכך, אם אכן התחוללה תפנית אסטרטגית ביחס של טורקיה לישראל, אשר מקרבת אותה יותר לסטטוס של מדינת אויב מסוכנת מאשר למדינה שהיא יריבה בעיקר ברמה הרטורית, הרי שברור שתהיינה לכך משמעויות גם מעבר להיבט הכלכלי. גם מדינות אחרות צריכות להיות מודאגות מאוד מהצעד הטורקי, וביניהן ארצות הברית, מדינות המפרץ הסוניות ומדינות האיחוד האירופי, במיוחד הדרומיות ביניהן. הנכונות של טורקיה להסתכן בצעד כזה שנקטה מול ישראל מעידה בסבירות לא מבוטלת על חזרתה של המדיניות הטורקית הפרובוקטיבית לקדמת הבמה, כפי שנחווה בשנים 2019 – 2020 ועל התחזקות השיקולים האידיאולוגיים והפנים טורקיים בעיצוב מדיניות החוץ הטורקית על חשבון שיקולי ריאל פוליטיק. שאלה חשובה שעולה בהקשר זה ואשר אין לה בשלב זה תשובה ברורה, היא האם מדובר בתופעה מוגבלת ליחסים בין טורקיה לישראל, הקשורה בהתרחשויות בזירה הישראלית-פלסטינית ובמאפייניה המיוחדים, או שמא בתפנית כוללת במדיניות החוץ הטורקית.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט